

ФУҚАРОЛИК ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИНИНГ АСОСИЙ НЕГИЗЛАРИ

Хушбоқова Нигора Ғайрат қизи

Термиз давлат университети Юридик факультети Юриспруденция таълим йўналиши 3-
босқич талабаси

Nigora.0303@icloud.com

Аннотация: ушбу мақолада бугунги кунда мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар, фуқаролик муомаласи иштирокчилари билан боғлиқ муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш билан боғлиқ муносабатлар, бозор муносабатларига ўтиш, иқтисодиётда хусусий мулкнинг мавқеини ошириш ва фуқаролик ҳуқуқининг асосий тамойиллари кенг ёритиб берилган.

Калит сўзлар: фуқаролик ҳуқуқи, иқтисодиёт, хусусий мулк, шартномалар, товар, хизмат ва молиявий маблағлар.

Мамлакатимиз миллий ҳуқуқ тизимидаги етакчи ҳуқуқ тармоқларидан бири бўлиб фуқаролик ҳуқуқи ҳисобланади. Фуқаролик ҳуқуқи мамлакатимизда бозор муносабатлари кенг ривожланаётган, фуқаролик жамияти шаклланаётган, кишиларни имкониятларини рўёбга чиқаришни таъминлаш мақсадларида мулкрий муносабатларни ҳамда мулкрий характерда бўлмаган шахсий муносабатларни тартибга солиш, мустаҳкамлашга қаратилган ҳуқуқий нормалар йиғиндисидан иборатдир.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар фуқаролик муомаласи иштирокчилари билан боғлиқ муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш билан бевосита боғлиқдир. Бозор муносабатларига ўтиш, иқтисодиётда хусусий мулкнинг мавқеини ошириш, хусусий мулкдорлар синфини шакллантириш, тадбиркорлик фаолиятига кенг йўл очиб бериш, бозор инфратузилмаси институтларини ташкил этиш, рақобат муҳитини шакллантириш, тадбиркорлик фаолияти субъектлари ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш айти кунда долзарб масалалардан ҳисобланади.

Дарҳақиқат, ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларида туб ислохотлар амалга оширилмоқда. Иқтисодиёт либераллашиб, ислохотлар чуқурлашмоқда ва кишиларнинг тафаккури, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданияти юксалмоқда, ўз мулкрий ва шахсий ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида амалий кўникмаларга эга бўлмоқда.

Фуқаролик кодексининг 1-моддасида фуқаролик қонун ҳужжатларининг асосий негизлари белгилаб қўйилган. Асосий негизлар ёки бошқача айтганда, фуқаролик ҳуқуқининг асосий тамойиллари бу барча фуқаролик қонун ҳужжатлари мазмунига сингдирилган раҳбарий, асосий қоидалардир. Ушбу асосий тамойиллар фуқаролик қонун ҳужжатларини ишлаб чиқилишида, ҳуқуқни қўллаш амалиётида хусусан, суд амалиётида ўзига хос йўналтирувчи таъсир кучига эга. Одатда, умумий қоида бўйича фуқаролик-ҳуқуқий нормалар унинг асосий

тамойиллари мазмунига зид бўлмаслиги лозим. Муайян ижтимоий муносабатлар бўйича фуқаролик қонун ҳужжатлари соҳасида бўшлиқлар бўлган тақдирда муаммолар фуқаролик ҳуқуқи тамойиллари асосида ҳал қилиниши белгилаб қўйилган.

Фуқаролик ҳуқуқи тамойиллари тизимига қуйидагилар киради:

- ✓ фуқаролик қонун ҳужжатлари билан тартибга солинадиган муносабатлар иштирокчиларини тенглиги тамойили;
- ✓ мулк даҳлсизлиги тамойили;
- ✓ шартномалар эркинлиги тамойили;
- ✓ хусусий ишларга бирон бир кишини ўзбошимчалик билан аралашишга йўл қўйилмаслиги тамойили;
- ✓ фуқаролик ҳуқуқларини тўсқинликсиз амалга оширилиши тамойили;
- ✓ бузилган фуқаролик ҳуқуқларини тикланиши тамойили;
- ✓ фуқаролик ҳуқуқларини суд орқали ҳимоя қилинишини таъминлаш тамойили;
- ✓ фуқаролар (жисмоний шахслар) ва юридик шахслар ўз фуқаролик ҳуқуқларига ўз эрklarига мувофиқ эга бўлишлари ва бу ҳуқуқларни ўз манфаатларини кўзлаб амалга оширишлари тамойили;
- ✓ товарлар, хизматлар ва молиявий маблағларни Ўзбекистон Республикаси бутун ҳудудида эркин ҳаракатланиш тамойили.¹

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 1-моддасига мувофиқ, фуқаролик қонун ҳужжатлари улар томонидан тартибга солинадиган муносабатлар иштирокчиларининг тенглигини эътироф этишига, мулкнинг даҳлсизлигига, шартноманинг эркинлигига, хусусий ишларга бирон-бир кишининг ўзбошимчалик билан аралашишига йўл қўйилмаслигига, фуқаролик ҳуқуқлари тўсқинликсиз амалга оширилишини, бузилган ҳуқуқлар тикланишини, уларнинг суд орқали ҳимоя қилинишини таъминлаш зарурлигига асосланади.

Фуқаролар (жисмоний шахслар) ва юридик шахслар ўз фуқаролик ҳуқуқларига ўз эрklarига мувофиқ эга бўладилар ва бу ҳуқуқларини ўз манфаатларини кўзлаб амалга оширадилар. Улар шартнома асосида ўз ҳуқуқ ва бурчларини белгилашда ва қонун ҳужжатларига зид бўлмаган ҳар қандай шартнома шартларини аниқлашда эркиндирлар.

Товарлар, хизматлар ва молиявий маблағлар Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида эркин ҳаракатда бўлади. Хавфсизликни таъминлаш, инсонларнинг ҳаёти ва соғлигини ҳимоя қилиш, табиатни ва маданий бойликларни муҳофаза қилиш учун зарур

¹“Фуқаролик ҳуқуқи” дарслик. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК УНИВЕРСИТЕТИ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги юридик коллеж ўқувчиларига мўлжалланган. Тошкент 2019.

бўлса, товарлар ва хизматлар ҳаракатда бўлишини чеклаш қонун ҳужжатларига мувофиқ жорий этилиши мумкин.²

Ушбу моддада фуқаролик қонун ҳужжатларининг асосий тамойиллари, яъни, моҳиятан, бутун фуқаролик ҳуқуқи тизимининг пойдевори бўлган энг асосий қоидалар ифодаланган ва мустаҳкамланган, унда Ўзбекистон Республикасида мулк, иқтисодий фаолият ва тадбиркорлик дахлсизлигининг конституциявий кафолатлари акс этган.

Фуқаролик қонун ҳужжатлари ушбу моддада баён этилган асосий негизлар (тамойиллар) ва кафолатлар фуқаролик қонун ҳужжатларига янги сифат хусусиятлари бахш этиб, Фуқаролик кодексини Ўзбекистоннинг ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти шаклланиши ва ривожланиши давридаги муҳим ҳуқуқий манба деб ҳисоблашга имкон беради.

Мазкур модданинг биринчи қисмида фуқаролик қонун ҳужжатлари асосий негизлари (тамойиллари)нинг рўйхати келтирилади. Улар жумласига қуйидагилар киради:

а) фуқаролик қонун ҳужжатлари билан тартибга солинадиган муносабатлар иштирокчиларининг тенглиги тамойили. Бундай тенглик қуйидаги улуш услубий тартибдан келиб чиқади: фуқаролик – ҳуқуқий муносабатлар қатнашчилари бир-бирларига нисбатан тобе, қарам бўлмаган субъектлар (жисмоний ва юридик шахслар) ҳисобланадилар ва фуқаролик ҳуқуқларининг вужудга келиши, амалга оширилиши ва ҳимоя қилинишида қонунга биноан тенг ва мустақил деб эътироф этиладилар. Ҳуқуқий муносабатлар қатнашчиларини бундай тенглиги уларнинг субъектив фуқаролик ҳуқуқларини тенглигини англамайди, балки унинг эгалари учун бундай ҳуқуқлар вужудга келиши, ўзгартирилиши, бекор бўлиши ва уларни бузганлик учун жавобгарликда тенглигини назарда тутлади.

Фуқаролик қонун ҳужжатларининг нарсаси бўлиб ҳисобланадиган ушбу муносабатларда уларнинг иштирокчиларини фуқаролик қонуни ва суд олдида тенглиги уларнинг моддий ва ижтимоий нотенглигидан ҳамда ташкилий жиҳатдан бири бирига тобе, қарамлигидан қатъий назар амал қилади ва бу шахслар ҳатти-ҳаракатларига фуқаролик ҳуқуқий таъсир кўрсатиш усулигагина хосдир. Фуқаролик ҳуқуқи субъектларининг ҳеч бири бошқасига буйруқ беришга ҳақли эмас.

б) мулк дахлсизлиги тамойилининг аҳамияти энг аввало, мулкдор томонидан ўз мол-мулкидан қонунда таъқиқланмаган ҳар қандай мақсадларга эришиши учун ўзининг шахсан эркин хоҳиш асосида фойдаланиш имкониятида намоён бўлади. Бу айти пайтда мулкдорга товон пули тўланиши ёки тўланмаслигидан қатъий назар мулк ҳуқуқини мажбурий бекор бўлишга йўл қўйилмаслигини ҳам англади. Қуйидаги қоидага қатъий амал қилиш талаб этилади: – мулк ҳуқуқини мажбурий бекор бўлишига фақат қонунда бевосита назарда тутилган асослар мавжуд

² Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. (2021 йил 1 мартгача бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар билан). Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси www.lex.uz (расмий манба) асосида. Тошкент “Yuridik adabiyotlar publish” 2021. <https://lex.uz/docs/111189>

бўлгандагина йўл қўйилади. Бундай норма амалдаги Конституциянинг 53-моддасида мустаҳкамлаб қўйилган бўлиб, унга кўра «хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясидадир. Мулкдор фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибдагина мулкидан маҳрум этилиши мумкин».

в) тартибга солинувчи бозор шароитларида шартнома эркинлиги фуқаролик ҳуқуқини ҳал қилувчи негизи сифатида намоён бўлади, бунда шартнома тарафларни муносабатларга ҳақиқатан ҳам эркин, ўз ташаббуси билан қираётганлигини ифодалайди. Шартнома мустақил субъектларнинг хўжалик алоқаларини ташкил этишнинг асоси ҳисобланади. Шартнома эркинлиги тарафларни шартномавий муносабатларга киришишга ҳақиқий истаги ва эрк изҳори биринчидан, шартномани тузиш ҳаракатларида, иккинчидан, шартнома шартларини белгилаш ҳаракатларида, учинчидан эса шартнома мажбуриятларини бажариш бўйича ҳаракатларида намоён бўлади.

Тарафлар қонун ҳужжатларида назарда тутилмаган шартномани ҳам тузишлари мумкин. Фуқаролар ва юридик шахслар нафақат шартнома мазмунини белгилашда, балки шартнома бўйича шерикларини (контрагентларни) танлашда ҳам эркиндирлар. Улар моддий ёки маънавий турмушнинг у ёки бу турдаги предметларига нисбатан ўз эҳтиёжларини қаноатлантириш заруратига қараб шартномавий муносабатларга киришадилар. Шартнома тузишга мажбурлашга қонунда бундай ҳолат назарда тутилган ёки суд қарорида белгиланган бўлса йўл қўйилади. Истеъмолчига тегишли товарлар сотиш, иш бажариш, хизмат кўрсатиш имконияти бўлган ҳолда оммавий шартнома тузишдан бош тортишга йўл қўйилмайди. Давлат эҳтиёжлари учун товарлар етказиб бериш шартномасини тузиш давлат буюртмачиси учун ҳам, товарлар етказиб берувчи учун ҳам мажбурийдир.

г) хусусий ишларга ва шахсий ҳаётга бирон-бир кишининг ўзбошимчалик билан аралашшига йўл қўйилмаслиги фуқаролик қонун ҳужжатларининг асосий тамойилларидан ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси қонунларида назарда тутилган тартибдан ва ҳолатлардан ташқари ҳеч қандай давлат идораси ва маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органлари, шунингдек, бошқа ҳар қандай шахслар мулкӣ ва номулкӣ муносабатларга аралашувига йўл қўйилмайди. Ушбу тамойил амалдаги Конституциянинг 27-моддасида мустаҳкамлаб қўйилган «ҳар ким ўз шаъни ва обрўсига қилинган тажовузлардан, шахсий ҳаётига аралашшдан ҳимояланиш ва турар-жойи дахлсизлиги ҳуқуқига эга» деган нормага асосланади.

Хусусий ишларга бирон-бир кишининг ўзбошимчалик билан аралашшга йўл қўйилмаслиги тадбиркорлик субъектлари (якка тадбиркорлар ва тижорат ташкилотлари)ни ўз мол-мулкларини тасарруф этиши, даромадларини тақсимлаш, улардан фойдаланиш соҳасига давлат органлари ходимлари ва бошқа шахсларни ҳар қандай тазйиқларига таъқиқни англатади.

Агарда қонунларда қандайдир талаблар белгилаб қўйилган бўлмаса, субъектларнинг ўз ишларида кимнингдир руҳсатини олиш, маълумотлар тақдим этиш, бошқа бировнинг

розилигини олиш талаб этилмайди. Шахсий, оилавий ва тижорат сирларига таълуқли маълумотларнинг тақдим этилишини талаб этиш таъқиқланади. Хусусий ишларга ҳеч кимнинг ўзбошимчалик билан аралашшига йўл қўйилмаслиги айтилган пайтда шахсий ҳаётга, шахсий ҳужжатларга ва шахсий муносабатларга аралашувларга ҳам таъқиқ қўяди.

Хусусий ишларга ҳеч кимнинг ўзбошимчалик билан аралашшига йўл қўйилмаслиги таъминлаш талабларини рўйбга чиқаришда Фуқаролик кодексининг 15-моддасида белгилаб қўйилган давлат органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ёки ушбу органлар мансабдор шахслари томонидан содир этилган ғайриқонуний ҳаракатлар натижасида фуқароларга ва юридик шахсларга етказилган зарарнинг қопланиши тўғрисидаги нормаси муҳим аҳамиятга эга.

д) фуқаролик ҳуқуқларининг ҳеч қандай тўсқинликларсиз амалга оширилиши таъминлаш Фуқаролик кодексининг кўпгина нормаларида, хусусан унинг ўзига хос жиҳатлари Фуқаролик кодексининг 9-моддасида ўз ифодасини топган. Фуқаролар ва юридик шахслар ўзларига тегишли фуқаролик ҳуқуқларини, шу жумладан, уларни ҳимоя қилиш ҳуқуқини ҳам ўз хоҳишларига кўра тасарруф қиладилар ва ҳеч ким уларни амалга оширишга тўсқинлик қилишга ҳақли эмас. Фуқаролик ҳуқуқларини амалга ошириш бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини бузмаслиги лозим. Фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар иштирокчиларининг ҳалол, оқилона ва адолат билан ҳаракат қилиши назарда тутилади.

Фуқаролар ва юридик шахслар ўз ҳуқуқларини амалга оширишда жамиятнинг маънавий таъминлари ва ахлоқий нормаларини ҳурмат қилишлари, тадбиркорлар эса иш одоби қоидаларига ҳам риоя этишлари керак. Фуқаролар ва юридик шахсларнинг бошқа шахсга зарар етказишга, бошқача шаклларда ҳуқуқни суистеъмол қилишга, шунингдек, ҳуқуқни унинг мақсадига зид тарзда амалга оширишига қаратилган ҳаракатларига йўл қўйилмайди.

е) бузилган ҳуқуқларнинг тикланиши, уларнинг суд орқали ҳимоя қилинишини таъминлаш ҳам фуқаролик ҳуқуқининг асосий таъминларидан ҳисобланади. Шу билан изоҳланадики, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик ҳуқуқбузарлик содир этганнинг шахсига эмас, балки шахснинг бузилган ҳуқуқларининг тикланишига, ҳуқуқбузарлик оқибатида унга етказилган моддий зарарларни ва маънавий зиённинг қопланишига қаратилади.

Барча ҳолатларда фуқаролик ҳуқуқларини суд тартибида ҳимоя қилиш демократик таъминларнинг фуқаролик қонун ҳужжатларига жорий этилишининг ўзига хос исботи бўлиб ҳисобланади. Ушбу тартиб қуйидаги икки қоидага ўзида мустаҳкамлайди: а) ФКда ва бошқа қонунларда тегишли кўрсатма бор-йўқлигидан қатъий назар фуқаролик ҳуқуқларини маъмурий тартибда ҳимоя қилиш ҳисобланади (ФКнинг 10-м. 2-қ.). Бироқ бунда ҳам маъмурий тартибда қабул қилинган қарорлар устидан судга шикоят қилиш мумкин, демак маъмурий тартиб устидан ҳам суд назорати мавжуд; б) суд фуқаролик ҳуқуқларини бузувчи ҳужжатларни, яъни улар давлат органлари ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан қабул қилинганидан

катъий назар, ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин. Фуқаролик ҳуқуқининг юқорида санаб ўтилган раҳбарий қоидалари, асосий негизлари реал турмушдан узилган мавҳум мулоҳазалар эмас. Ушбу тамойиллар ижтимоий тараққиёт эҳтиёжларини ўзида тўлиқ мужассамлаштирувчи инъикоси ҳисобланади. Юқорида кўрсатилган фуқаролик қонун ҳужжатларининг асосий негизлари (тамойил)ларининг ҳеч бири мутлоқ характерга эга эмас. Уларнинг барчаси юридик тартиботни, кўпроқ эса фактик (амалиёт) тартиботнинг у ёки бу истиснолари таъсири доирасига тушади. Ушбу раҳбарий қоидаларнинг (тамойилларнинг) асосий қиймати шундаки, улар биргаликда мажмуа сифатида фуқаролик қонун ҳужжатларини мулкӣ ва номулкӣ муносабатларни энг самарали тарзда тартибга солишга қодир бўлган демократик типдаги яхлит тизимли тузилма сифатида шакллантиради. Шунини ҳам таъкидлаш лозимки, муайян ҳолатларда фуқаролик қонун ҳужжатларининг асосий негизлари, масалан, ҳуқуқ аналогияси (ўхшашлиги)дан фойдаланишда муайян ҳуқуқӣ муносабатларда тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини бевосита белгилаш манбаси бўлиб ҳам хизмат қилиши мумкин.

Ушбу модданинг иккинчи қисмида фуқаролар ва юридик шахсларни қонунда назарда тутилган фуқаролик ҳуқуқларига эга бўлиш ва амалга оширишда эркинлиги тамойили мустаҳкамланган. Бунда ўз «эрқларига кўра» ва «ўз манфаатларини кўзлаб» тушунчалари фуқаролик қонун ҳужжатларини қўллаш босқичида ушбу тамойилни умумий йўналтирувчи ҳаракатини белгилайди. Албатта, уларни ҳар доим ҳам том маънода талқин этиш тўғри бўлмаган бўлур эди, чунки фуқаролик ҳуқуқларига эга бўлиш ва амалга ошириш «ўз эрки билан эмас» (масалан, васийларни вояга етмаганларга нисбатан ҳаракатлари) ва «ўз манфаатларини кўзламаган» ҳолда (масалан, бошқа шахслар, давлат, жамият манфаатларини кўзлаб) намоён бўлиш ҳоллари ҳам учрайди. Шарҳланаётган модданинг 3-қисмида товарлар, хизматлар ва молиявий маблағларни Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида эркин ҳаракатда бўлиши тўғрисидаги норма ўз ифодасини топган, бу эса мамлакатни ягона иқтисодий майдон сифатида мавжудлигининг муҳим шарти ҳисобланади. Ушбу модданинг 4-қисмида товарлар, хизматлар ва молиявий маблағларнинг эркин ҳаракатини чеклаш асослари белгиланган бўлиб, буни амалга оширишга давлат ва жамият хавфсизлигини, инсонлар соғлиғи ва ҳаётини, табиатнинг ва маданий бойликларнинг муҳофаза қилинишини таъминлаш мақсадида давлат ҳокимияти органлари томонидан махсус норматив ҳуқуқӣ ҳужжат қабул қилиш орқалигина йўл қўйилади.³

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Фуқаролик ҳуқуқи” дарслик. **Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги Тошкент давлат юридик университети.** Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги юридик коллеж ўқувчиларига мўлжалланган. Тошкент 2019;

³ ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФУҚАРОЛИК КОДЕКСИГА ШАРҲ . 1-ЖИЛД.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг академиги, юридик фанлари доктори, профессор Х. Р. Раҳмонқулов, Юридик фанлари доктори, профессор О. О. Оқюлов таҳрири остида.
Тошкент «Вектор-Пресс» 2010. <https://www.osce.org/files/f/documents/8/7/74875.pdf>

2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. (2021 йил 1 мартгача бўлган ўзгариш ва қўшимчалар билан). Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси www.lex.uz (расмий манба) асосида. Тошкент “Yuridik adabiyotlar publish” 2021.

<https://lex.uz/docs/111189> ;

3. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига шарҳ . 1-жилд.
Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг академиги, юридик фанлари доктори, профессор Х. Р. Рахмонкулов, юридик фанлари доктори, профессор О. О. Оқюлов таҳрири остида. Тошкент «Вектор-Пресс» 2010. <https://www.osce.org/files/f/documents/8/7/74875.pdf>.